

значення й руйнування елементів фортифікації Нового замку наприкінці XVIII ст. обумовили нівелювання її подвійного значення, спричинивши перетворення як за статусом, так і за зовнішнім виглядом на звичайну парафіяльну церкву. Проте, саме у первісній своєрідності, що позначилася на архітектурі пам'ятки, полягає найбільш важливе її історико-культурне значення. Відтак, вирішуючи практичні пам'яткоохоронні питання, пов'язані з подальшою долею цього об'єкту культурної спадщини України, потрібно першочергово враховувати саме таке розуміння значення Богоявленської (Замкової) церкви в Ніжині.

Посилання

1. Бережков М.Н. О городских укреплениях в Нежине в 17 веке и 18-м // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 3: Історико-культурологічний збірник. Вип. 3 (6). – Ніжин, 2007. – С. 96-97.
2. Вечерський В.В. Чи було в Глухові «українське бароко» // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – К.-Глухів, 2009. – Вип. 2. Матеріали Восьмої науково-практичної конференції «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 15–16 жовтня 2009 р.). – С. 96-101.
3. Державний архів Чернігівської області.
4. Єршов А. До питання про час виникнення м. Ніжина (Підготовка до друку і передмова Олександра Коваленка та Анатолія Острянка) // Сіверянський літопис. – 2001. – № 6. – С. 94-99.
5. Зозуля С., Морозов О. Деякі аспекти формування пам'яткоємного середовища Ніжина або Наскільки ще вистачить пам'яток у Ніжині (до складання історико-архітектурного опорного плану) // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 2: Історико-культурологічний збірник. Вип. 2. – Ніжин, 2006. – С. 32–51.
6. Зозуля С., Морозов О. Місто Ніжин: деякі аспекти формування пам'яткоємного середовища // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 8. – К., 2005. – С. 197-230.
7. Корінний М.М. До питання про виникнення м. Ніжина // Тези II республіканської конференції з історичного краєзнавства. – К., 1982. – С. 157-159.
8. Кудрявцева А., Романюк І. Адміністративно-територіальний устрій Ніжинщини у складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.) // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 6: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Вип. 8 (11). – К., 2009. – С. 69-72.
9. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006. – 496 с.
10. Лазаревський А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. – Т. 3. – К., 1903. – 628 с.
11. Лилеев М. О летописной Нежатинной Ниве: Сообщение на заседании Общества 15.03.1898 // Чтения в Обществе Нестора-летописца. – 1899. – Кн. 13. – Отд. 1. (Сведения о заседании общества).
12. Літопис Самовидця. – К., 1971. – 237 с.
13. Німчук В., Зінченко С. Походження та історія урбоніма Ніжин // Київська старовина. – 1998. – № 8. – С. 3-10.
14. Петровський М. До історії м. Ніжина // Записки Ніженського інституту народної освіти. Кн. I. – Ніжин, 1925. – С. 184-204.
15. Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 301-314.
16. Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – 684 с.

Зозуля С.Ю. Богоявленская (Замковая) церковь как элемент памятникосодержащей среды Нежина

В исследовании указаны основные этапы развития памятника архитектуры и градостроения г. Нежина – Богоявленской (Замковой) церкви; выявлены ее своеобразные функциональные особенности, определено ее место в памятникосодержащей среде.

Zozulya S.Yu. Epiphany (Castle) church as element of a heritagised environment in Nizhyn

In research the basic stages of development of Epiphany (Castle) church in Nizhyn – architecture and town-planning monument – are indicated. There is also discovered its original functional features and its place in a heritagised environment.

Я.Л. Волерт

УНІВЕРСАЛИ Й ЛИСТИ ЧЕРНІГІВСЬКИХ ПОЛКОВНИКІВ У МАТЕРІАЛАХ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЛІДСТВА ПРО МАЄТНОСТІ 1729-1731 рр.

У статті подається характеристика універсалів й листів чернігівських полковників, копії яких потрапили до комплексу матеріалів Генерального слідства про маєтності (1729-1731 рр.).

Національна революція середини XVII ст. призвела до відновлення державності й формування нового адміністративно-політичного устрою – територію Гетьманщини було поділено на військово-адміністративні округи – полки, які, у свою чергу, склалися з сотень. За гетьманування Данила Апостола (1727-1734 рр.) Лівобережна Україна поділялася на 10 полків на чолі з полковниками, які не лише командували військом, а й зосереджували у своїх руках виконавчі, законодавчі та навіть судові функції. Утримувалися ці урядовці значною мірою за рахунок так званих «рангових» маєтностей. Формально посада полковника була виборною, проте у зв'язку з посиленням інкорпоративної політики Росії за часів Петра I набула поширення практика затвердження (фактично – призначення) кандидатів російськими правителями, причому перевага надавалася особам не українського походження [4, 11-38, 99-103].

Офіційно-ділові стосунки між полковою адміністрацією й підвладним населенням відбилися у групі документів, які умовно можна віднести до директивно-розпорядчих актів. Найпоширенішою формою актових документів, які видавалися від імені полковників, були універсали та близькі до них за формою офіційно-іменні («отвористые») листи, «объявления», «приказы» [2, 35-70]. На жаль, на сьогодні юридичні акти, видані від імені полковників, на відміну від гетьманських універсалів майже не привертають увагу з боку дослідників.

Значна кількість полковницьких універсалів й листів відклалася у вигляді копій у матеріалах Генерального слідства про маєтності 1729-1731 р. Однією з передумов проведення цього заходу було загострення кризи у аграрних відносинах, що виявилася у різкому скороченні кількості вільних, рангових та ратушних земельних володінь за пропорційного зростання приватних та монастирських маєтностей. Підставою для обстеження стали так звані «Решительные пункты», розроблені Верховною таємною радою у відповідь на подане 1727 р. «прошение» гетьмана Данила Апостола. Зокрема, цей документ передбачав перевірку легітимності прав на володіння. За основу правили матеріали ревізії, здійсненої у 1726 р. росіянами – офіцерами Глухівського гарнізону. Збирали свідчення старожилів та власників маєтностей й перевіряли відомості про земельні володіння у Чернігівському полку представники полкової й сотенної старшини та канцеляристи. Діяльність збирачів інформації координувала комісія у складі генеральної старшини та полковників. Повнота й достовірність зібраних у 1729 р. свідчень не задовольнила Генеральну комісію. У 1730 р. гетьман зобов'язав власників подати до полкових канцелярій оригінали й копії юридичних актів, які мали підтвердити законність прав на володіння й використання праці посполитих мешканців. Зокрема, універсали й листи чернігівських полковників містилися серед документів, поданих до Чернігівської полкової канцелярії вибельським сотником Миколою Тризною (1 документ) [1, 210], представниками роду Мокрієвичів (6 документів) [1, 216-217, 275-276, 390-392, 486-490], бунчуковим товаришем Михайлом Домонтовичем (1 документ) [1, 268-269], удовою чернігівського полкового хорунжого Прокопа Якубовича та чернігівського полкового судді Івана Тризни Марією Михайлівною (2 документи) [1, 286, 423-424], чернігівським полковим хорунжим Марком Чечелем (4 документи) [1, 290-293], значковими товаришами Кривковичами (1 документ) [1, 308-309], бунчуковим товаришем Йосипом Рашевським (3 документи) [1, 313-315], значковим товаришем Єлисеєм Ращенком (1 документ) [1, 333-334], значковим товаришем Федором Петровичем (3 документи) [1, 337-339], чернігівським городовим отаманом Іваном Силичем (1 документ) [1, 394-395], удовою білоуського сотника Кліма Степановича Євдокією (2 документи) [1, 470-472], родиною Войцеховичів (1 документ) [1, 526-527], удовою й сином чернігівського сотника Тимофія Булавки (2 документи) [1, 546-547, 617-618], Максаківським Спаським монастирем (1 документ) [1, 603-604], киселівським сотником Іваном Лисенком (1 документ) [1, 628-629], чернігівським полковим хорунжим Іваном Товстолісом (2 документи) [1, 630-631]. Виготовлені власниками та канцеляристами

копії автентичних документів засвідчувалися підписами власника чи уповноважених для доправлення юридичних документів осіб, та підписом чернігівського полкового писаря Івана Янушкевича, який засвідчував відповідність копій оригіналам. Автентичні документи повертали власникам, а на копіях позначали приналежність й назви поселень, на які підтверджувалися права. Потім виготовлені копії згрупували за сотнями, де знаходились маєтності. На той час Чернігівський полк складався з 16 сотень, але утворилося 14 збірників документів. Через невелику кількість у один збірник були об'єднані копії актів на володіння у Березненській та Стольненській сотнях, разом подавалися документи Сосницької та Понорницької сотень, а юридичні акти на маєтності у Волинської сотні були вміщені у збірниках документів інших сотень [1, 575-584, 633-664]. У кожному збірнику аркуші мали власну наскрізну нумерацію. Після впорядкування документів короткі відомості про їхній зміст й посилання на номери аркушів, на яких вони містилися, додали до витягу з ревізії 1726 р. та відомостей, зібраних членами полкової комісії. На початку січня 1731 р. матеріали Генерального слідства про маєтності були піддані апробації у Глухові. На їх основі було складено витяг (так званий «Екстракт»), де усі володіння за типами власності були розподілені на 6 категорій – «статей». Потім до матеріалів Генерального слідства, засвідчених підписами генеральної та полкової старшини, додали впорядковані за сотнями копії юридичних актів. Рукописні книги Генерального слідства про маєтності доправили для затвердження у Колегії іноземних справ до Москви. Вміщені у додатках до матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку документи у цій редакції мають заголовок «Чернеговского полку копії крепостей на маєтности всякого звання владельцов 1730 году, а иные 1731 году взятые» [ІЦДІАК України, ф. КМФ-7, оп. 2, спр. 21, арк. 129]. Виготовлені з цієї редакції копії залишились у Генеральній військовій канцелярії [3, 37-42]. Відтак маємо первинні й вторинні («копії з копій») юридичні акти. На жаль, вторинні копії матеріалів Генерального слідства Чернігівського полку були утрачені у ХХ ст., проте залишились підготовлені за нею видання (найбільш вдале здійснив у 1908 р. історик М. Василенко).

Опрацьовуючи вміщені у матеріалах Генерального слідства юридичні акти, ми виявили 32 універсали й листи чернігівських полковників, зокрема, 1 лист полковника Івана Аврамовича від 15 березня 1657 р. із вміщеною на ньому конфірмацією наступника – полковника Іоанікія Силича від 7 грудня того ж таки року (дати подаються за виданням М. Василенка) [1, 526-527]; 2 універсали чернігівського полковника й наказного сіверського гетьмана Дем'яна Ігнатовича (Многогірського),

видані 28 червня й 19 жовтня 1668 р. [1, 603-604, 268-269]; 4 універсали полковника Василя Дуніна-Борковського від 29 липня 1672 р., 24 січня 1673 р., 11 грудня 1674 р. й 15 січня 1683 р. [1, 290 – 291, 216-217, 390-392, 486-488]; 3 універсальні листи полковника Григорія Гетьманича (Самойловича) від 9, 12 й 20 серпня 1686 р. [1, 488-489, 291-292, 313-314]. Ширше у матеріалах Генерального слідства Чернігівського полку репрезентовані документи, створені полковниками зі старшинського роду Лизогубів, зокрема 10 універсалів й «оттворчастых листов», виданих полковником Яковом Кіндратовичем Лизогубом 24 листопада 1687 р.; 10 й 30 березня та 29 листопада 1688 р.; 26 січня й 15 березня 1689 р.; 5 вересня 1693 р.; 29 березня, 7 та 28 травня 1696 р. [1, 314, 546-547, 292, 275-276, 489-490, 630, 337, 470-471, 333-334, 617-618]; 9 універсалів від 7, 10, 13, 24, 25 травня, 23 серпня та 28 грудня 1699 р.; 17 лютого та 22 грудня 1700 р. були видані полковником Юхимом Лизогубом [1, 292-293, 631, 394-395, 471-472, 210, 33-338, 308-309, 286, 314-315]. Крім того, серед матеріалів містяться 2 універсали, видані чернігівським полковником Павлом Полуботком 27 травня 1707 р. та 2 травня 1717 р. [1, 338-339, 628-629]. Нарешті, один документ, який можна кваліфікувати як наказ (розпорядження) з Чернігівської полкової канцелярії вїту й посполитим села Суличівка про їхнє підпорядкування на підставі декрету Генерального військового суду удові чернігівського полкового хорунжого Прокопа Якубовича Марії, підписаний чернігівським полковником Михайлом Богдановим. Цей юридичний акт не має чіткого датування, проте, містить згадку про указ, надісланий з Генерального суду «прошого ноеврия 30 дня сего 1729 году» [1, 423-424; ЦДІАК України, КМФ.-7, оп. 2, спр. 24, арк. 293].

Усі згадані документи, крім останнього, незважаючи на розмаїті номінативи («писание», «отвористый лист», «оборонный лист», «подтвержательный лист», «универсальное писание»), за своєю структурою складені відповідно до формуляру, характерного для гетьманських універсалів. Втім, деякі дослідники кваліфікують такий тип документації як іменні листи старшин й відводять їм проміжне місце між універсалами й указами [2, 35-36]. Зміст цих юридичних актів тяжіє до уніфікації за формою подання інформації (структурними компонентами документу – формулами-кліше, усталеними у тогочасній діловодній практиці) й вкладається у загальноприйняту в дипломатичі структуру диплома, щоправда у вигляді скороченої схеми. Водночас, основний зміст полковницьких привілеїв характеризувався відносно довільністю форми. В ньому було більше турботи про суть справи, аніж про дотримання протокольних правил. У

вступному протоколі (клаузулі) позначалися ім'я й титул особи, від імені якої видавався документ, наприклад, «Иван Аврамович, полковник войска его царского величества запорожского черниговский». В універсалах полковника Дем'яна Ігнатовича формула дещо інша: «Демьян Игнатович, полковник Войска Запорожского черниговский, гетман наказный Северский». Починаючи з 1689 р. у полковницьких універсалах ім'я надавача зміщується на кінець формули, що можна вважати виявом васальної залежності від російського царя – «(Их) Его царского пресветлаго величества войска запорожского чернеговский полковник Яков (Кондратович) Лизогуб», причому, у титулі слова «полковник черниговский» могли мінятися місцями. Ця частина протоколу виносилася у заголовок документу. Натупна частина – формула адреси, яка містила імена та вказівку на соціальний та адміністративний статус осіб, до яких був спрямований документ. Ця формула відповідає загальноприйнятим західноєвропейським зразкам інскрипції, але має багато варіантів. Характерною ознакою цієї частини є присутність на початку, або наприкінці формули слів «ознаймую» («ознаймуем»). У деяких клаузула завершується кліше «до ведомости доносим» [1, 262, 526, 603]. Загалом схема цієї частини полковницьких листів та універсалів «усім й кожному» забезпечувала публічність цих юридичних актів та обов'язковість до виконання викладених у основному змісті вимог. В залежності від компетенції й масштабності питань, які вирішувалися, полковницькі універсали, здебільшого, адресувалися перш за все представникам полкової та сотенної старшини, а вже потім широкому загалу, що найчастіше визначалося у конструкції «всей полку моего старшине, а особливе» (з наступним переліком урядовців, яких безпосередньо стосувалося розпорядження) [1, 1, 216, 268, 275, 286, 290, 291, 292, 308, 313, 314, 333, 337, 390, 470, 471, 489, 546, 603, 617, 628, 630, 631], або навпаки, передбачали публічність юридичних актів, умов яких мали дотримуватись представники козацьких та посполитих органів управління [1, 210, 337, 338, 394, 486, 488, 526]. У названих типах є дуже багато другорядних відмінностей, перестановок, доповнень, через що інскрипції набуває своєї індивідуальної форми. Це стосується й інших частин полковницьких листів та універсалів.

Власне текстова частина документу могла містити преамбулу – формулу загального змісту, яка вказувала на права та обов'язки особи, від імені якої видавався юридичний акт (наприклад, право полковників на підтвердження пільг та володінь, наданих попередниками – так звана «конфірмація») [1, 291, 292, 313, 337, 526, 546]. Згадані документи могли містити загальні фрази, які звертали увагу на дальший загальний зміст, формули, які пояснювали

обставини та підстави надання документу, часом наводились клопотання прохачів. Наприклад, «показовал нам пан Иван Тризнач, сотник теперешней слабинский, висоце поважний ясне велможного добродей, его милости пана гетмана, выданный ему на заживание селец двох, прозиваемих Лукашовка и Слободка, в сотне полковой лежачих, уневерсал, по яком еще просил себе полковничого на тие ж селца подтвржателного листу» [1, 210]. Нижче подавалося головне рішення, чи вирішення справи – розпорядження по суті, яка поступово переходила у формулу про заборону порушувати документ. Здебільшого, представники полкової старшини й чернь застерігалися від перешкод у володінні та використанні угідь й посягання на майно, та містився наказ війту й посполитим мешканцям маєтностей беззаперечно виконувати «повинность и послушенство» на користь власника, а козаки, які мешкали у маєтностях, звільнялися від повинностей. Зазвичай, у цій формулі присутні обороти «пильно варуем» (наполегливорекомендуємо) або «приказуем». Наприклад, «а гди бы кто, мимо сее приказание мое, з сотников, з атамання или з товариства полкового, хоч найменшою перешкою... был, а опрется и з скаргою до нас и з сим листом, такового не як товариша, але яко зрадцу и супротивника воле нашей сурово без фолги карать, ведлуг заслуги, обещуем; чего всего постерегать злецилисмо пану сотнику менскому и киселовскому» [1, 604], або «сурово сим писанием моим кожного с товариства полку моего упоминаю, а особливе сотнику, до какой сотни будет належати тое село, абы жадными стациямы, датками, работизнами и до места роблением валу не обтяжал и не важился цилком их зачепати, под срогим и не отпустним каранем войсковим приказуем» [1, 392]. Інколи такі постанови містилися після протоколу про місце й час видання документу [1, 217]. Дата, як правило, наводилась перед підписом й найчастіше починалася словом «Дан» («Далем»), що, на нашу думку, дозволяє віднести ці документи до групи універсалів. Лише у 3 випадках датування починається з характерного для листів слова «Писан», а у документі, виданому чернігівським полковником Іваном Аврамовичем та у дописаній на ньому конфірмації наступного полковника Іоанкія Силича датування починається словом «Деялося» [1, 269, 314, 392, 527]. 28 документів з 32 були створені у Чернігові. Виняток становлять 4 юридичні акти: лист полковника Івана Аврамовича з дозволом Івану Войцеховичу заснувати слобідку був виданий у Виблях, 2 листи чернігівського полковника Якова Лизогуба, видані у травні 1696 р. (під час Азовського походу) у військовому таборі на р. Груні чернігівському полковому обозному Філону Ращенку та Івану Княгиницькому у обозі на Таганських Луках [1, 333-334, 617-618] й універсал полковника Юхима Лизогуба від 17 лютого 1700 р., виклопотаний чернігівським полковим хорунжим

Прокопом Якубовичем у військовому таборі під Псково-Печерським монастирем [1, 286]. Дати у більшості автентичних полковницьких універсалах позначалися кириличними літерами, а скоропис, яким писалися документи, значно утруднює їх ідентифікацію. У документах існували численні варіації з перестановками дат і назв місяців. Формули підписів під полковницькими універсалами й листами також мають багато різновидів. Зокрема, повне дублювання титулу, вміщеного у заголовку характерне для юридичного акту полковника Івана Аврамовича та вміщеної на ньому конфірмації його наступника, універсалу чернігівського полковника й наказного Сіверського гетьмана Дем'яна Ігнатовича й кількох універсалів Василя Дуніна-Борковського [1, 217, 269, 291, 392, 527]. Для усіх 10 представлених у матеріалах Генерального слідства про маєтності універсалів Якова Лизогуба характерною є спрощена прикінцева формула підпису «(3)вышменованный полковник Чернеговский» [1, 276, 292, 334, 337, 314, 471, 490, 547, 618, 630]. Ця ж формула з доповненнями «рукою (власною)» зустрічається у 1 універсалі Василя Дуніна-Борковського, 1 універсалі Юхима Лизогуба та 2 універсалах Павла Полуботка [1, 293, 339, 488, 629]. Для 3 універсалів Григорія Гетьманича характерною є формула «Звишменованный Гетманич, полковник черниговский, рука власна (рукою власною)» [1, 292, 314, 489]. Підпис «Вышменованный Чернеговский Полковник Ефим Лизогуб» зустрічається наприкінці 8 його універсалів [1, 210, 286, 309, 315, 338, 395, 472, 631]. Безперечно, у матеріалах Генерального слідства про маєтності відклалася лише невелика кількість юридичних актів, виданих чернігівськими полковниками. Багато універсалів на той час були втрачені або з певних суб'єктивних причин не включені до матеріалів, адже гетьманські універсали й царські жалувані грамоти мали більшу юридичну вагу.

Специфічна мета Генерального слідства про маєтності зумовила накопичення у матеріалах джерел, які стосувалися соціально-економічного життя Гетьманщини, зокрема аграрних відносин. За функціональним призначенням та правовою силою універсали й листи чернігівських полковників можна поділити на первинні, конфірмаційні та оборонні, оскільки вони не лише юридично узаконювали права власників на отримані ними маєтності, будівництво гребель, млинів, заснування слобід, а й давали можливість успадковувати володіння. Зокрема, у 11 полковницьких універсалах та листах представникам старшини надавалися маєтності «ку вспартю и вспоможеню господарства», за військові заслуги та для заохочення [1, 313-314]. Наприклад, полковник Яків Лизогуб надав маєтності Михайлу Булавці, який переселився з Правобережжя й був обраний чернігівським городовим отаманом [1, 546-547]. Інколи за клопотанням осіб, які придбали

у певній місцевості ґрунти й угіддя, полковники надавали у їхнє підпорядкування посполитих, які там мешкали [1, 286, 291-292, 333-334, 337, 628-629]. Маєтності надавалися «в зупольное и спокойное владение» (у повну власність) [1, 286, 628 – 630] або «до ласки войскової» (тимчасово) [1, 333-334, 337, 617-618]. Полковники, як і гетьмани, мали право надавати маєтності та посполитих на утримання представників полкової старшини [1, 210, 292-293, 470-472, 489-490, 630]. У деяких розпорядчих актах полковників, зокрема, надавалися права на гатіння гребель й будівництво млинів або отримання з них прибутків [1, 488-490, 630].

У підтверджувальних універсалах зазвичай йшлося про порушення прав власників певними особами чи полковою старшиною. За нашими підрахунками, 19 полковницьких універсалів й листів мали конфірмаційний характер, тобто підтверджували права на набуті маєтності, угіддя й млини, використання праці посполитих. Про це йшлося, зокрема, у 2 універсалах Дем'яна Ігнатовича, 2 універсалах Василя Дуніна-Борковського й Григорія Гетьманича, 4 універсалах Якова Лизогуба, 8 універсалах Юхима Лизогуба, 1 універсалі Павла Полуботка [1, 291-293, 471-472, 489-490, 630, 631]. Конфірмація також могла бути повною [1, 210, 275-276, 314-315, 394-395, 630, 631] або «до дальшой воле и ласки» (персонального розпорядження) гетьмана, чи полковника [1, 216-217, 268-269, 291-292, 308-309, 337-339, 488-489]. Втім, первинний або конфірмаційний характер полковницьких універсалів визначити важко, здебільшого в них йдеться як про підтвердження колишніх володінь, так і про надання нових. Настанови оборонного характеру стосовно власників також тією чи іншою мірою подавалися у кожному полковницькому розпорядженні. Яскравим прикладом оборонного привілею є універсал чернігівського полковника Дем'яна Ігнатовича, виданий за скаргою ігумена й ченців Максаківського Спаського монастиря про захоплення монастирських земель мешканцями сусідніх сіл [1, 603-604].

У 5 полковницьких універсалах представникам старшини надавався дозвіл на заснування слобід. Особливо цікавим у цьому відношенні є лист чернігівського полковника Івана Аврамовича, виданий Івану Войтеховичу у 1657 р., який дозволяв заснування слобідки з наданням пільг «на рок двадцять, а от вшеляких тяжаров и подачок, належачих ку войску увольнати». На цьому ж листі містилася конфірмація наступного чернігівського полковника Іоанікія Силича з дозволом «горелки палити, пива робити и мед ситити и все на пожиток свой привлащати» [1, 291-292, 390-392, 488-490, 526-527].

Універсали й листи чернігівських полковників містять важливу інформацію про соціально-

економічні відносини. Наслідуючи гетьманів, полковники також дбали про добробут монастирів й козацтва. У всіх згаданих юридичних актах представники козацької старшини й рядові козаки та посполиті застерігалися від посягань на права й майно власників. У деяких випадках власникам заборонялося розширювати володіння й спричиняти будь-яку шкоду мешканцям сусідніх поселень [1, 333-334, 488-489]. Натомість, вийти й посполиті мешканці маєтностей зобов'язувалися «абы вшелякое послушенство и належитую во всем без найменшого спротивенства отдавали повинность». Особливо чітко це виявилось у наказі чернігівського полковника Михайла Богданова, виданому на підставі декрету й указу Генерального військового суду, який повідомляв вийту й посполитим мешканцям села Суличівка про перехід прав на володіння маєтком від бунчукового товариша Павла Скоропадського до Марії Якубовичової (Тризнички) [1, 423-424]. Водночас, у розпорядженнях чернігівських полковників обумовлювалося, що козаки зберігають за собою всі права на свою землю, яка могла опинитися поміж земель, наданих державцям, та що козаки, на відміну від посполитих, не мають залучатися до будь-яких повинностей на користь власників маєтностей, що виявлялося у приписах: «кроме козаков, якие при своих волностях ненарушно заховани быти маот» або «кроме, еднак, козаков, в реестре компутном найдуючихся и в службу военную трактующих». Водночас, чернігівський полковник Яків Лизогуб намагався запобігати покозаченню селянства й наказував «козакам ... , которие будучи мужикамы, сего прошлого лета первый раз важилися ходити в тую дорогу военную з теми ж тяглими отбувати повинность, под неласкою уряду моего» [1, 314]. Крім відомостей соціально-економічного характеру, універсали й листи чернігівських полковників вкупі з іншими складовими матеріалів Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку містять важливу інформацію про генеалогію козацьких старшинських родин.

Отрже, за юридичним статусом універсали й листи чернігівських полковників, представлені у матеріалах Генерального слідства про маєтності, є розпорядчими публічно-правовими актами регіональних органів влади, а поширеність й наявність усталеної форми подання інформації дозволяє віднести їх до масового різновиду писемних джерел.

Посилання

1. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка 1729-1730 гг. / [Под ред. Н.П. Василенко]. – Чернигов, 1908.

2. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / [Упорядкування., передмова та коментарі В.Й. Горобця]. – К., 1993. – С. 35-70.

3. Волерт Я. Проведення Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр. Чернігівського полку / Я. Волерт // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1.

4. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ, 2007.

Волерт Я.Л. Универсалы и письма черниговских полковников в материалах Генерального следствия об имениях 1729-1731 гг.

В статье охарактеризованы универсалы и письма черниговских полковников, копии которых оказались в составе материалов Генерального следствия об имениях (1729-1731 гг.).

Volert Ya.L. The Chernigiv colonels' manifestos and letters amongst materials on General Survey of Landholdings 1729-1731.

The article dwells on the copies of manifestos and letters of Chernigiv's colonels, as the constituent part the materials of General Survey of Landholdings (1729-1731).

С.А. Токарев

ГЛУХІВСЬКА СОТНЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗІЙ НІЖИНЬСЬКОГО ПОЛКУ 30-40-х років XVIII ст.

У статті розглянуто стан Глухівської сотні за матеріалами ревізій Ніжинського полку 30-40-х рр. XVIII ст., проаналізовано соціальний склад населення та особливості землеволодіння в регіоні.

Цінним джерелом з історії Ніжинського полку є ревізії, які проводились у 1732, 1736, 1737, 1738 і 1747 роках [Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 4284, 19371, 19319, 19344; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського., ф. І, спр. № 58241]. Вони містять важливі відомості щодо різних категорій населення, структури землеволодіння, а в окремих випадках і соціальної інфраструктури населених пунктів. Вивчення і практичне використання ревізій Ніжинського полку було започатковане О.Лазаревським [1] і продовжене В.Кривошеєю [2, 48; 3, 218].

Помітне місце у структурі Ніжинського полку займала столична Глухівська сотня. На її території у 1736 р., за даними О.Лазаревського, знаходилося 72 села, 4 слободи і 1 хутір [1, 437-499]. Проте в ревізії 1737 р. згадувались лише 47 сіл, 3 слободи і 7 хуторів [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 738-781], у 1738 р. – 34 села, 1 слобода і 3 хутори [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19319, арк. 467-531], а в 1747 р. – 60 сіл, 3 слободи і 4 хутори [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк. 436-455].

Глухівська сотня внаслідок значної території, кількості населення і столичного статусу відзначалась досить строкатою структурою

землеволодіння. До рангових гетьманських маєтностей належали села Нова Гребля, Кочурівка, Потапівка, Сопич, Марчишина Буда, Ломленка і Руденка, які в 1734 р. перейшли в казенне відомство. Більшу частину маєтностей на території Глухівської сотні становили приватні володіння представників козацької старшини. Так, генеральний осавул І. Мануйлович володів селами Семенівка і Бачевськ, а інший генеральний осавул В. Жураковський – с. Княжичі і Щебри. Полковому хорунжому В. Уманцю і глухівському сотнику С.Уманцю належало с. Студенок, іншому глухівському сотнику Ф. Омеляновичу – села Гири і Хохлівка, а полтавському полковнику В. Кочубею – с. Ярославець. Представник відомої глухівської старшинської родини городовий отаман Д. Турянський володів с. Дорошівкою і слободою Дем'янівкою, а військовий товариш І. Турянський – с. Богданов. У володінні бунчукового товариша С. Миклашевського перебували села Воргол, Зазірки, Кочерги, Волокитин, слободи Калашинівка і Дорошовка, М.Жураковського – с. Мала Слобода, М.Скоропадського – села Дунаєць і Локня, А.Лизогуба – с. Хижки і Погребки, П. Валькевича – с. Білокопитів і слобода Білокопитівка, П. Борзаковського – с. Некрасів, Я. Марковича – с. Сварків, Ф. Савича – с. Слоут, братів Семена, Степана і Федора Карпек – с. Пустогород, значкового товариша Р. Янова – с. Сліпород. Товаришу Новгород-Сіверської сотні Р. Стефановичу належало с. Родіонівка, а значний військовий товариш К. Острожський у 1736 р. купив у братів Івана і Ісаєя Годунів с. Годунівку. У цей час на території Глухівської сотні виникли земельні володіння російських можновладців. Так, граф Г. Головкін отримав села Чуйківку, Журавку і Юрасівку. Села Мутин і Камінь у 1738 р. були пожалувані генералу фон-Штофельну. Зростало в регіоні й церковне землеволодіння. Зокрема, Глухівському Петропавлівському монастирю належали села Холопків, Баничі, Мацків, Ротівка, Ховзівка, В'язенка, Будищі і Чернев, Крупицькому Батуринському монастирю – села Божок, Заболотів і Спаське, а Глухівському жіночому монастирю – с. Береза. Серед маєтностей Чернігівської архієпископської кафедри були села Полошки, Обложки, Кореньок, Сидорівка, Уланів, Ястребщина і Суходольщина. До категорії ратушних сіл належали села Вікторів, Уздиця, Собичів і Єсмань. Нарешті, за с. Хотиминівку вели тяжбу нащадки глухівського протопопа М. Сафоновича [1, 437-499].

Упродовж 1730-х рр. відбулись значні зміни у середовищі козаків, які призвели до їх майнового і соціального розшарування. Так, згідно ревізії 1732 р. у Глухівській сотні нараховувався 4041 козацький двір, в яких проживало 4579 козаків. З них 462 належало до «можногоунтових», 868 – «середньогрунтових», 1021 – «малогрунтових» і 559 «злиденних» [ЦДІАК, ф. 51,